

Vajda Mihály

A Történelem és osztálytudat majd ötven éve Magyarországon

Hadd kezdjem egy anekdotával. Rég tudtam, hogy az Öreg [Lukács György] hallani sem akar korai marxizmusának főművéről. Még annál is kevésbé lehetett azt emlegetni előtte, mint ifjú korának „idealista” munkáit. Az utóbbiak csak hibások voltak, a *Geschichte* szinte valami büntettnek tűnt. Hogy mi rejtett e mögött, nem tudom, csak sejtem. Ez is összefüggött azzal, hogy...

S most következik az első anekdota. Nem tudom már, mi volt az összefüggés, melyben az Öreg beszélni kezdett önkritikáiról; „Kérem, szinte meg sem tudom számolni, hány önkritikát gyakoroltam életem során (gondolom a kommunista életére gondolt, korábban nem kellett önkritikákat gyakorolnia), valamennyi hazugság volt. Egyet kivéve: az, amelyet 1930-ban mondtam. Az őszinte volt.” El voltam, voltunk képedve és keseredve. Önök/Ti persze nem tudják/tok, mi volt ez az egyetlen nem hazug önkritika: hogy ő elolvasta Marx *Gazdasági-filozófiai kézíratait*, továbbá Lenin *Materializmus és empiriokriticismusát*, s meggyőződött róla, hogy addig teljesen hibás úton járt. Máig sem értem a dolgot. A Marx szöveg, már ismertük, s már akkor is így gondoltam, határozottan alátámasztja a *Geschichte* koncepcióját, de semmiképpen sem a „dialmat”-ot, amit ettől fogva Lukács magáévá tett (ez az, amit Márkus az *Irányzatokban* a marxizmus terjedelmi felfogásának nevezett s a hivatalos marxizmusként funkcionált). De a lenini filozófiai „főmű”? Az a tökéletes zagyaság? Szóval ennek az őszinte önkritikának szellemében kellett mélyen hallgatni a *Történelem és osztálytudatról*. Miért?

A *Történelem és osztálytudat* zseniális mű. A kommunizmus gyakorlatának pontos ideológiai megalapozása. Borsószik a hátam, ha rágondolok. Tessék csak végiggondolni az eldologiasodásról szóló tanulmány koncepcióját. Az elnyomott proletariátus tudatát a polgári társadalom uralkodó ideológiája elhomályosítja. A proletariátus nem képes áttörni a polgári ideológia burkát. Ennélfogva a proletariátus empirikus tudata, az a tudat, melyet megtapasztalunk, burzsoá

tudat. A proletariátus empirikus tudatával szemben áll az elnyomott osztály beszámítós (*zugerechnet*) tudata, melynek elsajátítása a proletariátus által a szocialista forradalom megvalósulásának feltétele. Csakis ennek a tudatnak az érvényesülése vezethet el a szocializmushoz. De miképpen tehet szert a proletariátus a beszámítós, igazi, a helyzetét kifejező, azt beszámító tudatra, ha egyszer a burzsoázia ideológiája a markában tartja? Az eldologiasodásról szóló tanulmány – ha jól emlékszem – nem foglalkozik ilyen csip-csup gyakorlati dolgokkal. A kötet végén azonban van egy tanulmány, amely nagyon is a gyakorlati kérdéseket érinti: *Módszertani megjegyzések a szervezeti kérdéshez*. Ha valakinek van türelme még azt is elolvasni, látni fogja, hogy ez az írás kimondja: miként fog eljutni a proletariátus a maga beszámítós osztálytudatához. A Kommunista Párt segítségével. A kommunisták viszik bele a proletariátusba a helyes osztálytudatot. Hogy ők meg honnan szerzik be? Mellesleg Lukács – ha jól emlékszem – valamelyik tanulmányban pozitív képet fest a „csisztkáról” (a párton belüli tisztogatásokról) is.

Én tudtam, hogy ez egy fontos mű, de 1961-ben még nem olvastam. Amikor barátaim, Márkus Gyuri és Sós Vili követelőzésére, hogy Szigeti elvtárs vegyen engem oda az akadémiai Filozófiai Intézetbe, Szigeti végül kötélnek állt, s behívatott; az első kérdése az volt, hogy olvastam-e a *Geschichte und Klassenbewußtseint*. Én egyből rávágtam, hogy igen, mire megkérdezte, hogy tetszett-e. Nagyon is – hazudtam –, mire felvett.

Hogy ez a mű, amelyről én úgy gondolom, hogy a kommunizmus legegységértelműbb filozófiai megalapozása, miért volt bűnös az Öreg szemében, erre a kérdésre nem tudok egyértelmű választ adni. Lenin nagyon nem kedvelte Lukácsot. Voltak némi erre utaló megjegyzései az Öregnek. S hogy miért? Gondolom azért, mert olyan nyugatias értelmiségi volt. A nyugatias is fontos, az értelmiségi is fontos. S Lukács igen korán megsejtette, hogy a kommunista vezérek szimpátiájának elvesztése kellemetlen következményekkel járhat. Már Lenin idején is? Újabb anekdota: Már a sztálinizmus kemény kritikája folyt, amikor Heller Ági egy alkalommal beszélgetett Fogarasi Bélával. Ági nem tudom már hogyan, valami olyasmit mondott, hogy amiről ő beszél, az a dolog még Lenin idejében történt. Mire a professzor úr dühösen kitört: Ach, ugyan már, Lenin... az ugyanolyan gazember volt, mint Sztálin. Elmondok még egy Fogarasiról szóló anekdotát. Sinkó Ervin meséli az *Egy regény regényében*: már számos szörnyű tapasztalatot szerzett Moszkvában, amikor meglátogatta X elvtársat; kettejükön kívül még X elvtárs felesége volt jelen. X elvtárs mindent megvédett, amit Sinkó elképedve mesélt a moszkvai állapotokról, majd amikor X elvtárs lekísérte, hogy kinyissa neki a kaput, X elvtárs mérgesen megszólalt: nem gondolja, Sinkó elvtárs, hogy egy harmadik személy jelenlétében (ez a harmadik személy a saját felesége volt) én bármi negatívát mondok a dolgok állásáról. Persze, hogy magának van igaza. Nos: Lukács tapasztalatai bizonyára nem voltak sem a párton belül, sem Moszkvában pozitívabbak X elvtársénál (Fogarasi volt X elvtárs), de az én Öregem tartásosabb volt, s ez kettejük munkásságán is meglátszott.

Ennek ellenére el tudom képzelni, hogy az őszinte önkritikát, s mindazt, ami abból Lukács egész irodalmi munkásságára következett, sok tekintetben Lukács félelmei magyarázzák.

Egy Lukács, mégiscsak jelentős ember volt (az volt, vitán felül), félelemből megtagadja egyik legjelentősebb munkáját? Megesett az ilyesmi már másokkal is, még ha Heller Ágnes *A filozófus morális küldetése* című esszéjében azt állítja is, hogy ezt a tudós komoly következmények nélkül megteheti (Galilei), a filozófus soha. Lehet, hogy Hellernek igaza volt?

Eljött 1968, a diákmozgalmak kora, s a Lukácsot meglátogató nyugati diákegyesítek győzködik az Öreget, hogy járuljon hozzá a *Geschichte und Klassenbewußtsein* új kiadásához. Ennek a nyomásnak már nem tudott ellenállni, ahogy annak sem, hogy engedje meg a mű magyarra fordítását és kiadását. Ellenállni már nem tudott, s a kommunista világ is megváltozott már, de nem örült a nyugati baloldali diákok bibliájává vált mű újrakiadásának és a magyar *Történelem és osztálytudat*nak sem. S nem is lehetett beszélni vele a könyvről.

Filozófia annyi van, ahány filozófus. Ha tipológiát akarok csinálni, akkor egyrészt vannak a világegész magyarázatára vállalkozó elképzelések, leginkább a tudományosságra törő újkorban, mondjuk Descartes-tól Hegelig. Aztán a világot rendbe tenni akaró ideológiák, Lukácsé – akárhonnán nézem, ilyen volt. S vannak, legfőképpen ránk omló korszakokban, mint a római ókor végén s mostanság, olyanok, melyek emberi magatartás-sémákat ajánlanak nem-szeretnem világok lakói számára. Ez utóbbit értelmes lehetőségnek tekintem, én a magam részéről azonban már csak kérdezni szeretnék.

